

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ КУРСУ „УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)”

У статті визначається та обґрунтовується роль курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)” на нефілологічних факультетах педагогічного університету у становленні мовної особистості вчителя та формуванні навичок педагогічного спілкування.

Ключові слова: мовна особистість, спілкування, комунікація, педагогічне спілкування, мова професійного спілкування, мовна компетенція, фахова мова, культура мови, мовні норми, педагогічна майстерність.

This article defines and substantiates the role of the course „The Ukrainian language (for professional direction)” at the non-special faculties in forming a linguistic teacher's personality and pedagogical communicative skills in Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Key words: linguistic personality, communication, pedagogical communication, professional communication, language competence, professional language, language culture, language norms, pedagogical skills.

Постановка проблеми. Сьогодні в системі вищої освіти відчутна потреба в оновленні змісту мовної підготовки майбутніх педагогів. Оновлений курс “Українська мова (за професійним спрямуванням)” спрямований сформувати мовну особистість, яка зуміє використати усі набуті у вищі знання, уміння і навички для оптимальної мовної поведінки у професійній сфері, особливо педагогічній. Оскільки мовна поведінка вчителя, навички педагогічного спілкування, володіння технікою мовлення є не тільки елементом культури педагогічної діяльності вчителя, а й передумовою позитивного сприйняття його учнями, батьками, колегами [14: 69]. Державна освітньо-професійна програма підготовки бакалавра вищої школи передбачає вивчення на нефілологічних факультетах курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)” як обов’язкової дисципліни, яка читається впродовж трьох семестрів. Важливим є другий модуль курсу „Професійна комунікація”, який передбачає послідовне вивчення питань спілкування та комунікації, риторики і мистецтва презентації, культури усного фахового спілкування, форм колективного обговорення професійних проблем. Сучасні тенденції розвитку освіти зумовлюють формування вчителя, здатного здійснювати фахову діяльність на демократичних та гуманістичних засадах та реалізовувати освітню політику як пріоритетну функцію держави, забезпечувати розвиток та самореалізацію особистості, задоволення її освітніх і духовно-культурних проблем. Тому особливого значення цей курс набуває в педагогічному університеті, де готують педагогів нової генерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення української мови за професійним спрямуванням дуже тісно пов’язане з практичним застосуванням у будь-якій галузі професійної діяльності, передусім педагогічній. Проблеми, пов’язані з опануванням фахової мови, вивчали такі дослідники, як Л. І. Мацько, Л. В. Кравець, Н. В. Бабич, А. С. Токарська, М. В. Гуць, Р. С. Кацавець та інші, питання спілкування та комунікації досліджували Ф. С. Бацевич, А. П. Коваль, Я. Радевич-Винницький, Г. М. Сагач, Ф. І. Хміль та інші, підготовлені сучасні навчальні посібники з курсу [7; 8; 12; 16]. Викладачі кафедри української мови Кіровоградського

державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка також зробили чималий вклад у розробку курсу. Так, нами укладено навчально-методичні посібники „Українська мова (за професійним спрямуванням)” частина 1, 2 і 3 [5]; Т. В. Громко уклала словник-довідник з історії [15], а також працює над рядом словників юридичної термінології різноманітних галузей права [3; 4]; Т. В. Ліштаба досліджує взаємодію традиційних та інноваційних технологій викладання сучасної української мови студентам в умовах кредитно-модульної системи навчання [11: 532–535]; О. Л. Кирилюк з'ясовує роль індивідуальних навчально-дослідних завдань як особливої форми самостійної роботи студентів [9: 524–527]; С. Л. Ковтюх, О. Л. Кирилюк, Т. В. Андреева аналізують культуру наукової мови та наукову термінологію [10]. Також провідні фахівці кафедри беруть активну участь у наукових конференціях із проблеми, наприклад, III Міжнародні наукові читання „Мова і держава”, присвячені 20-й річниці проголошення незалежності України [6: 440–451; 4: 457–465].

Мета нашої розвідки – на основі теоретичного та практичного аналізу викладання курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)” у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка на неспеціальних факультетах обґрунтувати роль дисципліни у становленні мовної особистості вчителя, визначити ефективні шляхи, що сприяють формуванню навичок педагогічного спілкування (*аналізується змістовий модуль 2 „Професійна комунікація”, який читається на другому курсі (четвертий семестр).

Виклад основного матеріалу. Згідно з програмою навчальної дисципліни „Українська мова (за професійним спрямуванням)” для вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, розробленою С. В. Шевчук, І. В. Клименко і затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 21.12.2009 р. № 1150 та від 29.03.2010 р. № 259, акцент переноситься на формування навичок професійної комунікації, студіювання особливостей фахової мови, на розвиток культури мови, мислення і поведінки особистості. Майбутнім фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а як система світобачення, засіб культурного співжиття в суспільстві, самоформування і самовираження особистості [13].

При викладанні курсу (модуль 1 „Законодавчі та нормативно-стильові ознаки професійного спілкування”, модуль 2 „Професійна комунікація”, модуль 3 „Наукова комунікація як складова фахової діяльності” при розгляді кожного питання акцентується увага на його практичному використанні в діяльності вчителя. Так, при розгляді питання „Невербальні засоби спілкування” одним із практичних завдань є назвати невербальні засоби, якими можна скористатися на батьківських зборах, розповідаючи про успішність учнів, а при вивченні питання „Публічний виступ як важливий засіб комунікації переконання” студенти готують доповіді, промови, виступи та повідомлення на педагогічні теми.

Становлення педагога нової генерації неможливе без навчання його спілкуванню, зокрема педагогічному. Спілкування розуміємо як складний процес встановлення та розвитку контактів між людьми, взаємодії особистостей, в основі якого лежить обмін думками, почуттями, волевиявлення з метою інформування. Педагогічне спілкування – комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, спрямована на створення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності й стосунків [14: 263]. Воно сприяє засвоєнню знань, оптимізуючи навчальну діяльність, формує в учня і вчителя впевненість у власному „Я”, утверджує гідність, засвоєння знань відбувається як формування ціннісних орієнтацій, забезпечує входження дитини в культуру (через учителя, стосунки в класі). Функціями педагогічного спілкування є перцептивна (означає: пізнати партнера й самоствердитися в його й своїх очах); комунікативна (означає: обмінятися не лише інформацією, а й ставленням; інтерактивна (означає: налагодити співробітництво) [14: 264].

Взаємодія вчителя та учнів відбувається переважно у вербальній (словесній) формі. Тому мова є найважливішим засобом комунікації вчителя з учнями, безпосереднього впливу на свідомість і поведінку учнів, головним інструментом педагогічної праці. Мова виявляється в актах мовлення – використанні мови для висловлення думок почуттів, настроїв [2: 263].

Педагогічна ефективність мовлення вчителя залежить від рівня володіння мовою, правильного вибору мовних засобів, від культури мовлення. Культура мовлення – досконале володіння літературною мовою, її нормами у процесі мовленнєвої діяльності особистості. Комунікативними ознаками культури мовлення вчителя є: змістовність (потрібно: продумати текст й основну думку висловлювання; розкрити їх повно; матеріал підпорядкувати темі й

основній думці; говорити і писати лише те, що добре відомо; не говорити й не писати зайвого); правильність (потрібно: дотримуватися норм літературної мови); точність (потрібно: добирати слова і будувати речення так, щоб найточніше передати зміст висловлювання); логічність і послідовність (потрібно: говорити й писати послідовно, забезпечувати смислові зв'язки між словами і реченнями в тексті; уникати логічних помилок); багатство (різноманітність) (потрібно: уникати невиправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень); доречність (потрібно: ураховувати, кому адресоване висловлювання, як воно буде сприйняте, при яких обставинах відбувається спілкування); виразність і образність (потрібно: добирати слова й будувати речення так, щоб якнайкраще, найточніше передати думку, бути оригінальним у висловлюванні й впливати на співрозмовника) [14: 58, 265].

За формами прояву розрізняють монологічне та діалогічне мовлення. Діалогічне педагогічне спілкування – тип професійного спілкування, що забезпечує суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії педагога та учнів і відповідає критеріям діалогу. Критерії і показники діалогу: визнання рівності особистісних позицій у спілкуванні (спільне розв'язання проблем, надання учням матеріалу для самостійної оцінки); домінування на співрозмовника і взаємовплив поглядів (ураховання позиції співрозмовника, увага до його ставлення, готовність змінити власну думку); персоніфікація повідомлення (мінімізація знеособлених висловлювань, звернення до особистого досвіду, досвіду учнів, інших осіб); модальність висловлювання (обмін смислами, а не лише змістом; висловлювання словесне, інтонаційне та мімічне); установка на відповідь (звернення вербальні і невербальні, запитання, пропозиції); поліфонічність взаємодії (врахування кожної думки, можливість висловлюватись кожному); двоплановість позиції (природність спілкування, дотримання надзавдання) [14: 265-266]. На практичних заняттях студенти створюють діалоги різного роду, наприклад, моделюють бесіду між директором школи і вчителем або учнем, порівнюють професійне спілкування кількох викладачів з метою встановлення зв'язку з аудиторією, моделюють бесіду двох учителів на професійну тему, послуговуючись прийомами встановлення контакту із співрозмовником.

Комунікативна поведінка вчителя полягає в організації мовного процесу і відповідно до нього невербальної поведінки, що впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, на взаємодію між учителем і учнями. Комунікативну поведінку вчителя оцінюють на підставі того, що і як він говорить, який підтекст мають його слова, на яку реакцію учнів розраховані, які він використовує невербальні засоби [2: 497].

Реалізація професійного педагогічного спілкування охоплює такі етапи:

1. Моделювання педагогом майбутнього спілкування (прогностичний етап); 2. „Комунікативна атака” – завоювання ініціативи, встановлення емоційного й ділового контакту. Педагогові важливо оволодіти технікою швидкого входження у взаємодію, прийомами динамічного впливу, до яких належать: зараження (підсвідомий емоційний (невербальний) відгук у взаємодії з іншими людьми на підставі співпереживання з ними; навіювання (цільове свідоме захоплення оточуючих певною мотивацією, змістом чи емоціями переважно за допомогою мовленнєвого впливу); переконання (усвідомлений аргументований і вмотивований вплив на систему поглядів індивіда); наслідування (засвоєння форм поведінки іншої людини на основі підсвідомої і свідомої ідентифікації з нею). 3. Керування спілкуванням; 4. Аналіз спілкування [2: 499].

Зазначені проблеми активно розробляються на кафедрі української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Відтак, зміст практичних занять із курсу (змістовий модуль 2 „Професійна комунікація” передбачає роботу над запропонованими темами:

Тема 1. Спілкування як інструмент професійної діяльності

Пропонуються такі практичні завдання: 1. З'ясувати основну думку тексту „Професійне спілкування”. 2. Навести свої міркування щодо ролі спілкування у педагогічній діяльності. 3. З'ясувати фактори, які можуть заважати ефективності педагогічного спілкування. 4. Прочитати текст „Ввічливість – основа етикетного спілкування”, виписати синоніми до слова *ввічливість*. 5. Прочитати текст про *слово*. Сформулювати, що для Вас означає *Слово*, що для учителя означає *Слово*. 6. З'ясувати відмінність між термінами „мова”, „мовлення”, „спілкування”. 7. Назвати ознаки культури педагогічного мовлення. 8. Виписати гендерні аспекти спілкування. 9. Розкрити значення фразеологізмів, напр., *проїняти когось поглядом*. 10. Укласти словничок іншомовних запозичень, без яких неможливо обійтися у Вашому фаховому спілкуванні. 11. Назвати

невербальні засоби, якими Ви можете скористатися на батьківських зборах, розповідаючи про успішність учнів.

Тема 2-3. Риторика і мистецтво презентації

Пропонуються такі практичні завдання: 1. Установіть відповідність між словами й описовими тлумаченнями їхніх значень: напр., одіозний. 2. Перефразуйте зврати з дісприкметниками, уникаючи кальки. Укажіть, у який спосіб досягли поставленої мети. 3. Запишіть типові орфографічні, граматичні, лексичні, стилістичні помилки, які допускають в українському мовленні суспільні діячі, політики. 4. Користуючись посібником І. Томан „Мистецтво говорити”, підготуйтеся до виступу за обраною темою, напр.: Передусім зміст та етика розмови. Голос і слух – посередники у встановленні зв’язків з навколишнім світом. 5. Підготуйте наукову доповідь з проблем свого фаху, використовуючи логічну аргументацію. Зробіть риторичний аналіз промови за схемою. 6. Підготуйте промову з теми „Український молодіжний сленг”, застосовуючи тактики контрастивного аналізу, вказівки на перспективу, обґрунтованих оцінок. 7. Підготуйте і виголосіть 3-хвилинну інформаційну промову „Мовні засоби переконання”, послугуючись прийомами створення проблемної ситуації, незначного відступу від теми, висунення несподівано нових гіпотез, припущень. 8. Складіть цитатний план до теми „Мовленнєва комунікація у педагогічній діяльності”. Подумайте, у якій послідовності варто розташувати вислови видатних людей. 9. Підготуйте виступи, у яких ви могли б використати цитати:

- Працюй так, ніби все залежить від тебе; молися так, ніби все залежить від Бога (Англійське прислів’я).

- Неук має велику перевагу перед освіченою людиною: він завжди задоволений собою (Наполеон).

10. Підготуйте презентацію професії вчителя, яку опановуєте в університеті.

Тема 4-5. Культура усного фахового спілкування

Пропонуються такі практичні завдання: 1. Прочитайте текст, запишіть у вигляді тез, що означає „добре говорити”. 2. Проведіть гру „Захоплення ініціативи в діалозі”. 3. Порівняйте професійне спілкування кількох викладачів з метою визначення прийомів установа зв’язку з аудиторією. 4. Підготуйтеся до бесіди „Усне спілкування”: запишіть перелік обговорюваних питань. 5. Прочитайте текст, випишіть із тексту прийоми встановлення контакту із співрозмовником. Якими прийомами Ви найчастіше користуєтесь? (існує декілька загальноновизначених прийомів, які допомагають встановити контакт із співрозмовником і привернути увагу до себе, напр., прийом „дзеркало ставлення” – щирість, посмішка, виявлена повага тощо, прийом „уважного і терплячого слухача”). 6. Послугуючись названими у вправі 5 прийомами, змодельуйте бесіду із викладачем на професійну тему. 7. Дайте письмові відповіді на нестандартні запитання. 8. За поданим зразком продовжіть перелік причин дискваліфікації: Незначний досвід роботи, очікування високої заробітної платні. 9. Поясніть, як Ви розумієте вислови:

- Найбільша розкіш на Землі – це розкіш людського спілкування (Антуан де Сент-Екзюпері).

- Людині потрібно два роки, щоб навчитися говорити, і шістдесят років, щоб навчитися слухати (Л. Фейхтвангер).

Тема 6–7. Форми колективного обговорення професійних проблем

Пропонуються такі практичні завдання: 1. Поясніть, як Ви розумієте наведені вислови. Прокоментуйте орфограми та пунктограми Не можна щось побудувати словом, якщо те саме руйнувати ділом (Г. Сковорода). Протягом короткого часу колектив спроможний висунути більшу кількість ідей, ніж окремих індивід. 2. Підготуйтеся до проведення ділових перемовин з налагодження співпраці студентської ради і ректорату Вашого університету, обґрунтуйте свої пропозиції. 4. Підготуйте потрібні матеріали для проведення а) оперативної наради; б) наради оргкомітету з проведення студентської наукової конференції. Які особливості проведення таких нарад? 5. Самостійно прийміть рішення з актуальної проблеми „Що нам потрібно зробити для здобуття якісної освіти?” та аргументуйте його, враховуючи наведені критерії: Мотивація; сучасні підручники, навчальні комп’ютерні програми; введення нових предметів; самоосвіта; наявність мети в майбутньому; сучасний навчальний заклад; підключення до всесвітньої мережі Інтернет; можливість вивчати курси за вибором студента. 6. Перекладіть українською мовою мовленнєві штампи, які використовують під час ділових бесід, нарад. 7. Підготуйтеся до участі у

дискусії на тему „Інтелігентність – це успадкована чи сформована риса людини?“. Доберіть матеріал за темою дискусії; визначте переконливі аргументи як на захист, так і проти кожної з альтернативних тез; продумайте способи розгортання тієї чи іншої тези; оформіть майбутній виступ у вигляді певного жанру (репліка, судження, коментар, повідомлення, інформація, резюме); сформулюйте різні типи запитань до захисників тієї чи іншої тези; обміркуйте відповіді на можливі питання і заперечення. 8. Обговоріть у парах проблему „Чи може Інтернет вплинути на соціальну активність молоді?“, сформулюйте свої аргументи. Кожна пара захищає визначену саме для неї точку зору. 9. Підготуйтеся до групової дискусії за темою: „Зовнішнє незалежне оцінювання: за і проти“. 10. Змодельуйте ситуацію, коли ефективним методом прийняття рішення буде „мозковий штурм“. Запишіть перелік проблем, які, на вашу думку, можна розв'язати за його допомогою (*Використані матеріали: Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. – 3-є вид., випр. і допов. – К.: Алерта, 2012 [16: 149–262]).

Акцентуємо увагу на тому, що при викладанні курсу на всіх факультетах КДПУ імені Володимира Винниченка посилено увагу до професійної мовнокомунікативної компетенції. Компетенція визначається як сукупність особистісних якостей (знань, умінь, навичок, способів діяльності), пов'язаних із відповідним колом предметів і процесів, необхідних для продуктивної дії. Комунікативна компетенція, за класифікацією Ф. Бацевича, перебуває на найвищому щаблі в ієрархії типів компетенцій людини, тому основною метою мовного навчання є формування комунікативної компетенції як здатності користуватися мовою залежно від ситуації, особлива якість мовленнєвої особистості, набута в процесі спілкування або спеціально організованого навчання [1: 126].

Програма курсу передбачає вивчення мовних норм і труднощів української словозміни та словопоеднання, але у зв'язку з невеликою кількістю аудиторних годин вважаємо за потрібне подати їх на самостійне опрацювання, а деякі питання чи вправи ґрунтовно розглядаємо й перевіряємо і на практичних заняттях. Наприклад, проблемними є питання узгодження числівника з іменником, відмінювання числівника. Для формування мовної компетенції пропонуємо, наприклад, теми самостійної роботи (модуль 2): „Правописні норми документів“, „Синтаксичні норми в офіційно-діловому стилі“.

Обов'язковими на кожному занятті є завдання з культури мовлення. Наприклад, вживання у фаховому мовленні книжних числівників, запам'ятати правильну форму займенників, запам'ятати вживання дієслів і складні випадки перекладу російських конструкцій з прийменником *по* тощо.

Висновки. Отже, курс „Українська мова (за професійним спрямуванням)“, який активно розробляється і викладається на неспеціальних факультетах в Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка, покликаний сформувати національно-мовну особистість фахівця. Всі завдання з курсу повинні працювати на реалізацію кінцевої мети – формування вчителя нової генерації, формування навичок педагогічного спілкування та педагогічної майстерності.

Перспективи подальшого вивчення означеної проблеми бачаться нами у моделюванні різних аспектів спілкування, стереотипів мовної поведінки вчителя та вивчення ускладнень і їх причин, що виникають у процесі педагогічного спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – ВЦ „Академія“, 2004. – 344 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка : навчальний посібник. – 3-є вид./ Н. П. Волков. – К.: Академвидав, 2009. – 616 с.
3. Громко Т. В. Особливості юридичної термінології та її перекладу / Т. В. Громко // *Studia linguistica et juridica*: Зб. наук. праць / Відпов. ред. О. І. Іліаді. – Кіровоград: Кірюї ХНУВС, 2011. – Вип.1. – С. 23-44.
4. Громко Т. В. Актуальність словника юридичної термінології під час вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» / Т. В. Громко // *Вісник гуманітарних наук Львівського національного аграрного університету*. – № 3–4. – Львів. – 2011. – С. 440–451.
5. Гуцул Л. І. Українська мова (за професійним спрямуванням): навчально-методичний посібник для студентів педагогічного університету / Л. І. Гуцул. – Частина 1. – Кіровоград, 2011. – 92 с.; Частина 2. – Кіровоград, 2012. – 160 с.; Частина 3. – Кіровоград, 2012. – 152 с.
6. Гуцул Л. І. Досвід викладання оновленого курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» / Л. І. Гуцул // *Вісник гуманітарних наук Львівського національного аграрного університету*. – № 3–4. – Львів. – 2011. – С. 457–465.
7. Гуць М. В. Українська мова у професійному спілкуванні: навчальний посібник / М. В. Гуць, І. Г. Олійник,

- І. П. Ющук. – К.: BeeZone, 2004. – 336 с.
8. Кацавець Р. С. Мова у професії юриста: підручник / Р. С. Кацавець. – К. : Центр навч. літ., 2007. – 304 с.
9. Кирилюк О., Андреева Т. Індивідуальне навчально-дослідне завдання як особлива форма самостійної роботи студентів / Ольга Кирилюк, Тетяна Андреева // Наукові записки. – Випуск 100. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 524-527.
10. Ковтюх С. Л., Кирилюк О. Л., Андреева Т. В. Культура наукової мови: навчальний посібник / С. Л. Ковтюх, О. Л. Кирилюк, Т. В. Андреева. – Коростень: МПП «Тріада С», 2012. – 224 с.
11. Ліштаба Т. В. Взаємодія традиційних та інноваційних технологій викладання сучасної української мови студентам в умовах кредитно-модульної системи навчання / Т. В. Ліштаба // Наукові записки. – Випуск 100. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 532-535.
12. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: навчальний посібник / Л. І. Мацько. – К.: Академія, 2007. – 359 с.
13. Наказ МОН № 1150 від 21.12.09 року «Про затвердження програм навчальної дисципліни "Українська мова (за професійним спрямуванням)" – електронний ресурс : http://osvita.ua/legislation/Vishva_osvita/6122.
14. Педагогічна майстерність : Підручник / І. А. Зязюн., Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред І. А. Зязюна. – 2-е вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.
15. Словник-довідник з історії / укладачі Т. В. Печериця, Т. В. Громко. – Кіровоград: КіпЮІ ХНУВС, 2010. – 42 с.
16. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. – 3-є вид., випр. і допов. / С. В. Шевчук, І. В. Клименко – К. : Алерта, 2012. – 696 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гуцул Лариса Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.